

MŰHELY

N. PÁL JÓZSEF

„...de mit csináljanak azok a kevesek, kiknek szívét
egyformán rontja győzelem vagy vereség?”

Ady Endre s Rákosi Jenő vitája a nagy háború idején

II.

A VITA KIBONTAKOZÁSA – ÉRVEK ÉS TENDENCIÁK

kirobbant vita – némi túlzással – pár nap múltán országossá terebélyesedett. Azt, hogy a konzervatív tábor valamiféle „végső leszámolásra” készült ekkor, nemcsak Rákosi Jenő tettekeszsége, vehemenciája, hanem az Ady körül feltűnően összesűrűsödött tények is sugallhatták. Névtelen, fenyegető leveleket kapott, feljelentették, hogy nem jár rendszeresen a *Világ* szerkesztőségébe dolgozni, s hogy bujkál a katonaság elől, mint katonaszökevényt szuronyos csendőrök keresték Csucsán, Rakovszky István néppárti képviselő pedig a parlamentben szólalt fel ellene, mondván, hogy Petőfivel *másképp* történt annak idején. A rendszeresen beteg, csenevész lábú, gyalogolni alig képes, tépett idegzetű költőnek igen sűrűn kellett járnia sorozásra is, mígnem alkalmasnak nyilvánították, s be kellett vonulnia Kolozsvárra. Túlzás lenne állítani tán, hogy a „konzervatív cél” a költő mindenáron való fizikai megsemmisítése volt, de az egyre növekvő háborúellenes morált – amelynek a „nyugatos” irodalomszemlélet, az eszmei-politikai progresszió s kivált Ady a szimbóluma lett – fölszámolni s a Magyarország előtt álló lehetséges alternatívákat behatárolni vágyó „erkölcsi terrortól” minden bizonnyal beszélhetünk.

Igy a vita, amely a magyar irodalom háborúhoz való viszonyáról indult – illetve látszott indulni – eredetileg, valójában eszmei-politikai vita lett, amelyben értékrendek vagy értékrendekkel takart politikai szándékok, a jövő Magyarországra vonatkozó – s természetesen az érdekérvényesítést is beszámító – tervek, világképek csaptak össze. Rákosi „elsődleges” s rögvest látható célja a modern magyar irodalom tekintélyének végső lejáratása volt, ez nyilvánvaló, ezért támadta hosszú hetekig, az Ady elleni hadjáratral párhuzamosan Babits Mihályt is. Itt az ürügy a két hónappal korábban, a *Nyugat* augusztus 16-ai számában megjelent Babits-vers, a *Játszottam kezével* című volt, amitől – mivel a szerző éppen gimnáziumi tanárként dolgozott – különösen az ifjúságot, ha tetszik, a hólnapi katonák lelkét s hazafiúi tudatát féltette ő. „Aki ezt írta – idézte a „hózzá küldött” levelet Rákosi –, magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából, hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki ebben a rettenetes, hekatombák alatt nyögő időben ilyen cinikus kijelentésre hajlandó [...] Ugyanez a levél fölpanaszolja – folytatta a főszerkesztő –, hogy iskolai önképzőkörök – az évi értesítők tanúsága szerint – többfelé járatták a *Nyugat* című folyóiratot.” Mindezt a Babitsot védők „följelentésként” értelmezték, s a kirobbant polémia e részével is közel ötven cikk foglalkozott. Legelőbb Fenyő Miksa a *Nyugatban* s Ady Lajos, az Országos Középiszkolai Tanáregyesület *Közlönyének* szerkesztője emelt szót Babits Mihály mellett, s Rákosi haragját különösen ez utóbbi vívta ki. Ady Lajos „ezt a lelki hűtlenséget azzal akarja elűtni, hogy azt mondja: ne lássunk mindenkiben hazárulót, aki más véleményen van. [...] Itt az ifjúság megrontásáról van szó. Egy rothadásról, amelyet a Középiszkolai Tanáregyesület *Közlönye* pártol, fedez és védelmez, és

amellyel foglalkozni kell, amíg nem késő” – írta Rákosi Jenő, s mind Ady Lajost, mind a költő-tanárt értekezlet elé citálták ezután. Ady Lajos lemondott, s magyarázkodott, a magyarázkodást igen, ám lemondását nem fogadták el, Babitsot előbb nyilatkozat kiadására kötelezték, majd az új esztendő elején – áthelyezéssel – tanári állását is el kellett hagynia.

A *Budapesti Hírlap* főszerkesztője látszólag csupán a modern magyar irodalmat – illetve annak esztétikai, eszmei-morális tartalmát – támadta tehát, de arról, hogy az irodalmi modernség s az eszmei-politikai progresszió – illetve azoknak tendenciája, céljai – közt nemigen látott különbséget, hamarosan nyíltan beszélt. Bizony Rákosi Jenő a nemzet „örök céljaival” azonosított politikai elképzelésének az esélyét akarta életben tartani s fölerősíteni, a remélt győzelem utánra is persze. A nemzetnek a Honfoglalással – vagy még régebben – kezdődött, Zrínyivel, Petőfivel s nyilván vele s – ekkor már – Tisza Istvánnal folytatódott identitását s kontinuitását féltette ő, s ennek lényegét éppen a számára „veszélyes” írókat és politikusokat egymás mellé sorolt, november 25-én megjelent cikkében mondta el a leginkább egyértelműen. Írása elején a hozzá érkezett üzenetek „garmadáját” emlegette igen nagy büszkeséggel, amelyek az ő hitének igazát bizonyították a felfogása szerint. Fejtegetését az irodalom szerepéről vallott nézetének rögzítésével kezdte. „Az irány, a szellem, a földolgozásra kínáló tárgy, a hang és sok más egyéb is, nemde eddig is időnként változott az irodalomban? Ámde a konstitutív része, a lényege a költészetnek nem változott. Minden időben a költészet ideálja volt: az emberi értelem, az emberi érzés és az emberi képzelet harmonikus munkája az élet jelenségeinek tökéletes, szép formában való földolgozása nemzeti nyelven. [...] Mind, valamennyi szép gondolatokat, szép érzéseket, szép történeteket iparkodik előadni szépen. Mind az emberi erényeket dicsőíti, mind az ember gyönyörködtetését, oktatását, abban való megerősítését célozza, amit jónak, nemesnek, szépnek és igazságosnak tart. [...] A művészetben a lélek az – igazság. Az ember lélek, a művészet igazság nélkül – hullá.”

A szerző a tragikumról szóló, ekkor már három évtizedes könyvében is érintett harmóniaiideálhoz kötött „örök” esztétikai-etikai elképzelés nyomvonalán haladt tehát, s – mint mondta – ennek tagadóival „verekedett”. „Ezek elvetik mindazt, amit évezredek óta az emberi nem igaz prófétái: a költők és művészek vallottak és hirdettek. Elvetnek Istent, hazát, hitet s mindazt a lelki nagyságot, önfeláldozást, csodás erényt és szépséget, amire ez a háromság és beléjük kapcsolódó fogalmak az idők minden költőit és művészeit inspirálták, és az egész leltárból csak egyet tartanak meg az *Ént*, saját becses, egyéni kedvtelésüket, szeszélyüket, éhségüket, kényelmüket, mindennemű vágyaikat, és ennek jogaiért kiabálnak versben és prózában a világ fülébe. Istállóvá, korcsmai tivornyává teszik az Isten szép világát.” Ezt hozta el a *Nyugat*, Ady, Ignotus, Babits s mind a velük egy táborba sorolt radikális, szociáldemokrata politikusok is Rákosi szerint, akiknek háta mögött „egy nem kicsi tényező lappang: a szabadkőművesség”. „Nem egy kis magyar irodalmi betegségről van tehát itt szó – folytatta Rákosi –, [...] hanem azokról a törekvésekről és világalakító célokról, amelyekért a világháború irtóztató tüzei égnék. Ezek a rövideszűek [...] nem látják át, hogy ők egy bensőleg megrothadt politikai iránynak vak eszközei, egy irányéi, amely túlélte magát túlzásaiban, s amely el fog égni a mostani háború rémes katlanában.” Az „elmúlt évtizedekben tomboló individualizmus” volt ez, amely az embereket személyes versengésbe, a nemzeteket pártviszályba lökte, s osztályérdekekre szabdalta a – mindennél fontosabbnak tudott – társadalmi egységet is. Írásának végén a konklúzióval is előállt a szerző: „...mindez egyazon forrásból ered, ugyanabból, amiből háborúink tisztító tüze: abból, hogy a XIX. századnak a XVIII. század végétől vett nemes eszméi egyszóval a maguk torzképévé fajultak el, odavesz-

[*Műhely*]

tették életerejüket, kivénültek, megromlottak, megérettek arra, hogy új irányoknak, új eszméknek, új világnézetnek adjanak helyet, hogy új élet, új fejlődés keletkezhessek új alapokon.”

Rákosi Jenő a legfőbb rosszat a felvilágosodás és a francia forradalom eszményeinek eltorzulásából eredeztette tehát, ahogy két nappal korábban egy Rudolf Kjellén nevű svéd szerző *Háború és Béke közt* című könyvére is támaszkodva még nyíltabban elmondta ezt. Így írt: „Csak egyszer csapott ki ez irodalmi vitatkozásból kénszagú láng [...] akkor, amikor egyik levelét azzal végezte Dunántúli [a november 9-én megjelentet – N. P. J.], hogy ez nem a nyugatosok ellen a jó ízlés nevében és a hazafiság nevében folytatott harca egy névtelen írónak; ez a két világnézet nagy csatájában egy epizód; itt voltaképpen a nagy francia forradalomnak a modern individualizmusban elzüllött dicső jelszavai kerültek szembe egy új világnézettel, amely a jogok ellenében a kötelességet ülteti trónra, s az egyéni joggal szembeszegi az összesség jogát. És hogy ebben a polémiában ugyanazok a kérdések verekszenek, amelyekért a világháború lövőárkaiban folyik a harc.” A *Budapesti Hírlap* tulajdonos-főszerkesztője, a háborús-hazafias propaganda akkor első számú rezidense nagyon vékony „filozófiai” bázisra támaszkodva bár, de a történelem általa feltételezett céljának – s vele az akkori történelmi és társadalmi állapotnak – az alapvető változtathatatlanságát vallotta tehát, a magyar históriára nézvést az „ezer év” folytonosságában gondolkodott, s a vagy-vagy mindent eldöntő – valóságosan és képletesen is háborús – szituációjában érezte magát. Akárcsak a vele szemben álló, szintén a nemzet érdekére s életésélyeire hivatkozó, de Rákosit a visszahozhatatlan múltba utaló Jászi Oszkár, Ignotus, Babits Mihály vagy Ady Endre. Milyen lesz Európa s milyen Magyarország jövője benne, s kik, milyen elképzelésekkel vezethetik azt, Rákosi Jenő – s egyben a konzervatív eszmekör – számára is (!) ez volt valójában a tét. A vitának a korábbi esztendőik polémiáit messze meghaladott ingerültsége, stílári s olykor tartalmi radikalizmusa ezzel volt magyarázható.

A kirobbant polémia menten országossá lett tehát, noha a legismertebb, a kormányhoz (*Az Újság, Magyar Hírlap*) vagy valamelyik párthoz (a néppárti *Alkotmány* vagy a szociáldemokrata *Népszava*) közel álló lapok – tán éppen azért, mert az elvárt és hallgatolagos „nemzeti egységet” ők így nem akarták veszélyeztetni – mindvégig távol maradtak tőle. Így is a magyar sajtótörténet addigi idejének alighanem a leghosszabb és a legtöbb embert, lapot megmozgatott szellemi összecsapása zajlott le a világháború második s harmadik esztendejében. A vitában huszonkilenc lap vett részt, a megjelent cikkek, glosszák száma több mint kilencvenre rúgott. A modernség s a progresszió „oldalát” tizenöt, míg a konzervatív „felet” tizenhárom lap képviselte a polémiában – egyetlen orgánum, az *Új Nemzedék* valamiféle „harmadik oldalas” állásponton állt –, ám Rákosi Jenő véleményének alapvetését több cikk osztotta valamivel – itt ötvenkettő-negvennégy volt az arány. Ady mellett – illetve a modernség s a progresszió oldalán – tehát csaknem annyiszor szólaltak meg, mint ellene, ám ez a vékony konzervatív főlény is leginkább a *Budapesti Hírlap* harcosságának volt köszönhető. Nemcsak a főszerkesztő volt igen szorgalmas (a legtöbb cikket – csak Adyt támadvá, tehát a Babits Mihállyal vitázókat nem számítva, tizenkettőt vagy tizenháromat – ő írta), s a beküldött(?), vele egyetértő olvasói leveleket – sőt háborús verseket – is nagyon szívesen közölte. Konzervatív részről legtöbbször a vitát kirobbantó *Budapesti Hírlap* szólalt meg (tizenkilencszer!), őt – Gyóni Géza bevonulás előtti munkahelye – a *Bácskai Hírlap* (nyolc), a nagyváradi klérus lapja, a *Tiszántúl* (öt), a politikai értelemben erősen jobboldali, katolikus *Élet* (négy) az *Egyetemi Lapok* (három) s a *Balatonfelvidék* két közleménye követte. A többi lap (*Szegedi Napló, A Cél, Borsszem Jankó, Magyar Kultúra, Népművelés, Protestáns Egyházi és Isko-*

lai Lap) egyszer-egyszer mondott véleményt, s a vita végén, 1916 márciusában, egy Ady és Rákosi Jenő eltérő alkatát taglaló – s ezt mintegy a polémia kirobbantó okaként értelmező – könyvecske is megjelent.

A progresszió oldalán a *Világ* című radikális napilap volt a „legelevenebb”, tizennégy-szer szólalt meg. Ezt a *Nyugat* (öt), a *Soproni Napló* – itt is évekig dolgozott korábban Gyóni Géza – és a *Kolozsvári Tükör* (négy-négy), a *Pesti Futár* (három), a *Kolozsvári Szemle*, a *Kolozsvári Hírlap* s a szintén kolozsvári *Újság* két-két közleménye követte. (Megjegyzendő, hogy a *Kolozsvári Hírlap*ban 1915 karácsonyán közzétett öt Adyról való vallomás közül csak kettő – Dózsa Endre az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke és az Ady által is kedvelt idős poéta, Jékey Aladár – támogatta a költőt.) Egyszer szólalt meg a *Nagyvárad*i Napló, a *Pesti Hírlap*, Kassák Lajos frissen indult lapja, a *Tett*, az aradi *Függetlenség*, a *Szilágy* (ez utóbbi csak az 1915. decemberi 25-ei kolozsvári nyilatkozatok utánközlésével), a *Tiszántúl* antiszemizmusát elutasító zsidó hetilap, az *Egyenlőség*, valamint a *Pesti Napló*, amely a *Világgal* átmenetileg szakított Ady cikkének megjelenése (*Jeremiás siralmi – mindig*, 1915. december 25.) után három nappal – a polémia befjezettnek véelve – amolyan „egyrészt-másrészt” kommentárt tett közzé. Több mint öt hónapon át, 1915. október közepétől, 1916 március végéig tartott az egész, bár a költő kálvinistaságáról kirobbant s csak június végén befejeződött polémia – Rákosi Jenő itt is véleményt mondott – a vita folytatásának vagy második szakaszának is tekinthető akár. (Ezt a részt a Debreceni Egyetemi Kör 1916. február 19-ei Ady-ellenessé vált gyűlését követő, Rákosit támogató határozati javaslat, s a március 12-én a Református Teológiai Akadémián tartott Rákosi Jenő előadás inspirálta *Az én kálvinistaságom* című, még az „eredeti” vita befejezése előtti napokban, 1916. március 16-án a *Nyugat*ban megjelent Ady-írás „provokálta ki”.)

A szövegek többségében sok volt persze a visszhang-velemény, számos cikk egyik vagy másik oldal álláspontjának törmelékét ismételtette csupán. Voltak, akik Gyóni Géza Ady-rajongását emlegetve s bizonyítva a szerencsétlen sorsú költő ürügyként való felhasználására mutattak rá, mások egy-egy nem közvetlenül a polémiahoz tartozó, de a polémia által is inspirált alkalomról – egy-egy Gyóni Géza-estről vagy a Petőfi Társaság (Gyóni megválasztását s Babits kibuktatását hozott) tisztújításáról – számoltak be állásfoglalásként, néhány vidéki lap pedig – mint a *Nagyvárad*i Napló a vita elején vagy a *Balatonfelvidék* a vita végén – magát a polémia ismertette csupán nyilvánvaló elfogultsággal vagy Ady (*Nagyvárad*i Napló) vagy Rákosi Jenő (*Balatonfelvidék*) oldalán. Ha a vita eszmei-ideológiai szerteágazására, megosztottságára gondolunk, akkor öt áramlatról vagy tendenciáról is beszélhetünk akár, de valójában csak két irányzat létezett karakteresen, a többi – így vagy úgy – ehhez volt hozzárendelhető. Ahogy a vitázó felek is érezték, megélték: vagy Ady, vagy Rákosi Jenő oldalán állt az ember.

Létezett egy – akkor nyilvánvalóan „külön utas” – harmadik álláspont is a vitában, ezt két cikk képviselte csupán, ám a magyar eszmetörténet tendenciáira nézvést mégis lényeges lett az egész. Lendvai Istvánnak és Milotay Istvánnak az *Új Nemzedék*ben megjelent hozzászólásairól volt szó. Az 1913. december 25-én indult – az említett két szerző s a későbbi *Magyar Nemzet*-szerkesztő Pethő Sándor fémjelezte – hetilap a Függetlenségi Párt Károlyi-szárnyához kötődő orgánium volt eredetileg, s határozottan háború-, illetve németellenes, függetlenségi állápontra helyezkedett. A dzsentrí eredetű értelmiség tudatának újrafogalmazását antikapitalista és kultúrkritikai attitűddel képzelte el, a Tisza mögött álló banktőkét s az általa szerinte szemforgatósan támogatott kozmopolita kultúrát csakúgy megvetette, mint a *Budapesti Hírlap* által preferált Beöthy Zsolt vagy Szabolcska Mihály-féle népnemzeti eszményeket. Egy „gyökeresen magyar” tradíció megte-

[*Műbely*]

remtésének lehetőségében gondolkodott – ehhez a középosztály parasztsággal való fel-frissítését is „tervbe vette” –, s ehhez látta bázisnak az idegenek tételezett polgári radikalizmussal szembeállított Ady Endre életművét. Így a Rákosi Jenő-féle konzervatív nacionalizmus s a radikális progresszió pőrén haszonelvű érdek-összefonódására is sűrűn utalt a lap, s mint keresztény alapon álló, a két fél által egyaránt kismimizett s magukra hagyott „néma magyarokért” szóló, s azok nevében fellépett irányzatként határozta meg önmagát. Ezért a Károlyi-szárnytól fokozatosan elszakadt – a háború második felére szembekerült –, s a nemzeti (más fogalom szerint: jobboldali) radikalizmus alapvetését fogalmazó *Új Nemzedék* – faji gondolatokkal keveredő fejtegetéseiben – Adyra, a szintén „hallgatónak” tekintett „gyökeresen magyar” költőre mint saját eszménye hordozójára, kifejezőjére nézett.

Lendvai István azzal kezdte fejtegetését, hogy míg a *Budapesti Hírlap* Adyt s „felekezését” a „vérző nemzet által közömbös” némasággal vádolja, addig az Adyt „védő” radikális, az „új modern Magyarországról”, a választójogról meg a földosztásról folyvást beszélő *Világ* – Jászival az élén – egyáltalán nem mondható némának. A valódi némaság szerinte egészen máshol volt. „Itt magyarság tulajdonképpen kettő él: az egyik bérletbe vette, a nyelv hasonlóságánál fogva reprezentálja a magyarságot, vagy úgy, hogy magyar látszatokkal állandóan behódol egy idegen hatalomnak [ez Rákosi Jenő és köre, s Németországnak és a Habsburgoknak való behódolásról volt szó], vagy úgy „hogy egy nemzetközi ideológiát propagál a magyarság nevében [ez a *Világ* és környezete].” A másik „sz szenved, dolgozik, harcol magával, a maga belső idegenjeivel, a külső idegenekkel, a nemzetközi ideológiákkal, és e harcban előbb-utóbb szárnyát törve vagy a korrupció aranyos serlegébe, vagy az elzüllés paraszti poharába hullik.” Valódi tragédiának ezt a némaságot nevezte Lendvai, amely fölött Rákosi Jenő az „idegen hatalom” s Jászi Oszkár, a „nemzetközi ideológia” szószólói szinte-szinte összekacsintanak. „Rákosi Jenő, a magyar imperializmus egykori tárogatósa, elébe muzsikál minden ma győztes nagyságoknak, és vezérszólama minden, csak nem a magyar öncélúság”, Jászi Oszkárnak pedig „fáj, sok fáj e háborún, de nem az, ami ennek a háborúnak a magyar fájdalma. Ők nem magyar bánatokat nyelnek a szívükbe. Ők a háborút fájlalják nemzetközi, szocialisztikus, radikális – humanisztikus – szabadkőműves szívük fájdalomával.” „A mi szemünkben – írta cikke végén a szerző – útjaik egy pontig együtt futnak: e ponton túl mind a kettőjüké nemzeti halálunk távlatába torkoll.” A cikk Adyt is („akiknek a lelkén egészen bizonyosan átvonaglik minden magyar fájdalom, és átreszket minden magyar öröm”) a hallgató magyarok közé sorolta, a polémia s a mű akkori tényeire nézvést nem is egészen jogtalanul, de az igazán kemény vádak – Adyra való utalás nélkül – Milotay István fogalmazta meg.

Cikke Rákosi Jenő két nappal korábban megjelent – Ady, Babits, Ignó, Jászi és mások közös „új honfoglalását” s ennek erkölcsi-tudati következményeit kárhóztató – írására való válaszként született, s a *Budapesti Hírlap* főszerkesztőjének – nemkülönben a Tiszakormányának – „olvasott be” leginkább. Rákosiék s a kormány magatartását „álnacionalizmusként” értelmezte Milotay, s – igen élesen – a „radikális internacionalista szabadkőművességgel” való azonos érdekeket emlegette föl. „Gazság és árulás – mondja Dunántúli úr –, hogy mialatt a nemzet egyik része a harctéren vérzik, a másik a radikális-individuális politikai és irodalmi morál hatása alatt idehaza uzsorát űz [...] Ez valóban gazság [...] de engedjen meg Dunántúli úr egy szerény kérdést: ha itt ilyen példátlan és szemérmetlen gazság folyik hónapok óta, ha itt az uzsorák, az üzleti visszaéléseknek mindent megfojtó ingoványa így elhatalmasodott, s ha mindenki tudja, látja, kik a bűnösök [...], akkor itt mások is kell hogy bűnösök legyenek, nemcsak a csalók [...] hanem azok is, és elsősorban

azok, akiknek kezében a hatalom van, s akik ezeket a visszaéléseket behunyt szemmel, de mit behunyt szemmel? – nyitott szemmel és ölbe tett kézzel nézik. Dunántúli úr a szellemi felbujtókat keresi és szidja ahelyett, hogy azt mondaná: Kormány, hol vagy? Állj elő, és tedd kötelességedet, ha pedig nem teszed, takarodj a helyedről [...] hiszen nem a közérdeket vigyázod, hanem a mindent kirabló magán- és pártérdeket.” S a válasszal is kész volt persze a szerző: „rosszhiszeműség, tudatos félrenézés és álnacionalizmus az, amely a felelősséget a nemzettel szemben elkövetett bűnökért csak az első fokig meri keresni, de ott, ahol már kockázattal járna ez a mesterség, ott megáll, s a vitézül forgatott taglóval hirtelen másfelé vág. [...] annak az irányzatnak s annak a politikai felfogásnak, amely az ország kizsákmányolását kormányzati rendszerré tette, fő-főképviseelői, vezérei és szervezőtorai ott ülnek a mai parlamenti többség élén, ott ülnek a főszabaddkőművesek, a nagy bankárok és a bankpénzen megválasztott politikusok. Mik ezekhez képest Jásziék és Ignotusék? [...] Azok, akikre a *Budapesti Hírlap* rá mer mutatni, mind csak ügynökök, alkalmazottak. A főnökök benn ülnek a megtámadhatatlan gazdasági és politikai pozíciókban. A bankári tőke, mely Magyarország mai többségét megteremtette, s a radikális internacionalista szabaddkőműveség a végső fokon egy célt szolgál ugyan: az ország kisajátítását, a nemzeti lelkiismeret elpusztítását és megrontását, de a nagyobb felelősség ezért a munkáért azoké, akiknél a nagyobb hatalom van. Miért nem mer ezek ellen fordulni a *Budapesti Hírlap*? Mi emlékszünk rá, miért!” S aztán elmondta a szerző, hogy amikor egy nagybank a mai kormánytöbbségnek milliókat adott pártpolitikai célokra, akkor Rákosiék „nacionalizmusa a pártkassza védelmében csúcsosodott ki”, s hogy a nagybankok nem ellenérték nélkül tették ezt, hiszen egy cél ismeretes csupán: „az ország szerencsétlen fogyasztóközönségének kisajtolása”.

Ez a romantikus antikapitalista, a „hallgatag többségre” apelláló érvelés az Ady–Rákosi-vitában elszigetelt jelenség maradt ugyan, ám a magyar eszmetörténet folyamatában – 1920 után – ha nem is a politikát alapvetően meghatározó formában, szóhoz jutott. E szellemiség további sorsára nézvést szembeszökő, hogy Szabó Dezső Jászi Oszkárral való vitája s „nemzeti radikális” fordulata is éppen e polémia kezdetére – 1915. augusztus és november közé – esett, s nyilván az sem volt véletlen, hogy *Az elsodor falu* írója 1919 őszén – igaz, egyetlen, de hangsúlyos közlemény erejéig – az ehhez az eszmeiséghez sorolható lap, *A Cél* cikkírója lett, s hogy 1922-ben született Ady-tanulmánya a költőnek a polgári radikalizmusról való utólagos leválasztási kísérlete volt. Az Ady „visszavételének” igényét bejelentett – akkor szintén fajvédő – Bajcsy-Zsilinszky Endre véleménye ugyancsak az *Új Nemzedék*ben kifejtett 1915-ös álláspont folytatásának volt tekinthető, s vannak „áthallási” lehetőségek s távolabbi érintkezési pontok is ugyan (Szabó Dezső életműve például), de a húszas-harmincas évek fordulójától kialakult népiharmadikutas mozgalom határozott kontúrokkal amúgy sem kidolgozott Ady-képét Lendvai István és Milotay István 1915-ös – s főleg „fajvédős”! – nézeteiből eredeztetni nem lehet.

E két cikkre senki sem reflektált akkor – a megtámadott Rákosi Jenő sem! –, mindkét „fél” csak a másikkal – illetve önmaga „kitűnőségével” s vitathatatlan „igazával” – volt elfoglalva érezhetően. Az egyik „fél” álláspontja – amely az ellenlábásénál széttartóbb volt – a konzervatív nacionalizmus gyűjtőfogalommal írható körül a leginkább talán. Ennek középpontjában s reprezentánsként a vitát kirobbantó *Budapesti Hírlap* állt, Rákosi Jenővel az abszolút főszerepben. Magabiztosságát, amely szerint a nemzeti érték s a nemzeti érdek autentikus képviselője csak ő lehet, egy pillanatra sem veszítette el, állította, hogy a nemzet minden rétegét képviseli – olvasói levelek közlésével, de még inkább sűrű emlegetésével igyekezett bizonyítani ezt –, s sugallta, hogy a háborún kívül alapvetően semmi baj

[*Műhely*]

nem lenne Magyarországon, ha a nemzeti egységet megbontó ellenfél nem tért volna magához oly váratlanul. Az álláspont „teoretikus” sűrítményét Rákosi a már hosszabban idézett november 23-ai cikkében mondta el. E művészet- s életszemlélet alapjainak a többi konzervatív oldali hozzászólás nem mondott alapjaiban ellene, noha a cikkek nyelve, érvrendszere s fogalmi apparátusa nagyon tarka képet mutatott. Ide tartozott olyan lap, mint a vitában négyszer megszólalt *Élet* című katolikus orgánus is, azzal a különbséggel, hogy a maga magyarságföltését – a főszerkesztővel ellentétben – az antiszemitizmussal kapcsolta össze minduntalan, s olyannyira fontosnak tudta ezt, hogy Rákosi Jenő s a vele szemben álló, nem zsidó származású progresszívek közt is békíteni, közvetíteni igyekezett. A maga hangján s érvrendszerével ezt a konzervatív alapállást variálta *A Cél* című, agrárius hátterű, jóval később fajvédelmi folyóirat, a szintén katolikus, ekkor éppen a kérlelhetetlen jezsuita páter, Bangha Béla szerkesztette *Magyar Kultúra* a maga egyetlen rövid jegyzetével, vagy a már idézett – a *Budapesti Hírlapban* Szidor álnévvel szereplő – Pekár Gyula is. Prohászka Lajos püspök viszont – a kultúra váláságáról értekezett Andor Józseffel ellentétben – arról szólt, hogy néhány dekadens ember nem jelentheti a kultúra válságát soha, de ő is a konzervatív értékrend keretein belül maradt, míg a nagyváradi klerus lapjában, a *Tiszántúlban* valószínűleg a korábbi Ady-barát Szűts Dezső a magyar kultúra „nemzeti jellegét” vizsgáló cikksorozatban arról írt hosszasan, hogyan történt a „fertőzés” Nagyváradon, az érvényesülni vágyó Adyt hogy „ette meg” a zsidóság, „mint kukacok a sajtot”. Megfigyelhető, hogy a hagyományos „rend-párti”, a túlzott újítást elvető konzervativizmus a militánsabb nacionalizmussal, a keresztény életfelfogás elemei a politikai antiszemitizmussal keveredtek ezen az „oldalon” tehát. S noha a cikkek világképének alapelemei azonosak voltak – a modern művészet s a vele összefonódott, azt inspiráló szabadgondolkodó radikalizmus mind a hagyományos erkölcsöt, mind a nemzeti egységet veszélyezteti, ezért visszaszorítandó –, egy összetartó, koherens jövőkép nem mutatható ki bennük, az írásokat az egész modernista-progresszivistá jelenségsokrot opponáló tradícióvédelemi magatartás tartotta össze leginkább.

Nem így a másik „fél” oldalán, ahol a vezető szerepet a *Világ* című radikális napilap s a *Nyugat* játszotta ebben a polémiában is. Itt az alaphangot Jászi Oszkárnak a vita legelején, október 17-én megjelent – szintén már hosszabban idézett – vezércikke adta meg. Ő is két felet látott. A klerikális-feudális reakció Magyarországot, amely most támadásba lendült, s a „modern magyar irodalom, a modern magyar politika” Magyarországot, az „új Magyarországot” tehát, amelynek képviselői már „a nagy világhatalom előtt azon dolgoztak, hogy a demokrácia, a nemzetköziség és a népkultúra szellemében gyúrják át az oligarcha, nacionalista és analfabéta Magyarországot”. Innen nézvést Rákosiék a „régie érdekek ideológusai” lehettek csupán, „a bátorság, az eredetiség és az erkölcsi épség” pedig a „világkultúra egészségügyi csapatának” az oldalán állt mindenestől. Nemcsak jól megírt s kitűnő logikával felépített vitacikk volt Jászié, de a polgári radikális elképzelés alapvetésének – egy vitacikkben előadható – vázlata is. Afelől sem hagyott kétséget a szerző, hogy felfogása szerint nem annyira a jelenről, mint inkább a háború utánra tervezett Magyarországról volt érdemes beszélni csupán; hogy az milyen lesz, milyennek kellene lennie, s ehhez kiknek a kezébe kell a kormányrudat adni majd. Más érvekkel, más habitussal – és sokkal inkább az irodalom talaján maradván –, de ugyanezt mondta el a háromszor megszólalt – a háborút egyébként szintén önvédelmi harcnak tekintő – Ignótus is, aki figyelmének irányát második cikkének a címével – *Aztánra*, ti. a háború utánra – is jelezte már. Egyik írása sem a vitához szólt hozzá lényegében, egy „diadallal elintézett per” győztes vezéréként Rákosi Jenő, Pekár Gyula s Prohászka Ottokár egy-egy cikkével vagy beszédével vitatkozott csupán, Adyt szóba sem hozta szinte. Folyton folyvást ellenfelei ros-

szul értesültségét, avatatlanságát, tudatlanságát, tájékoztatlanságát emlegette föl, érezhetően az egyedül „korszerűnek” tudott irodalom- és művészetszemlélet birtokosának pozíciójából nézett széjjel, s ugyanolyan biztos volt a dolgában, mint Rákosi Jenő vagy Prohászka Ottokár a túloldalon. „A *Nyugat* soha jobban nem állott olvasók és előfizetők dolgában, mint e szorongatásos időkben – hogy generálistól huszárzászlósig hozatja és reklámolja a sáncárok, s olvasói és előfizetői között azon arányban vegyül a nemzet értelmisége, mint e sáncárokban” – írta a vita vége felé, 1916 februárjában már, s azt sem hallgatta el, hogy a jövő Magyarországnak milyen irodalom- s műveltségesszmenyt kell követnie majd. „Biztató névsor ez azok számára – mondta ugyanekkor –, kik [a] háború utánra jobban és lelkiekben megújult Magyarországot várnak”, s ehhez jelölte ki a reája s általában a modernségre, a progresszióra váró nemzeti feladatot is. „Nálunk a radikális és internacionális törekvések kristályosodnak nemzeti politikává a vásári nacionalizmussal szemben: nem utolsó hivatásuk az sem, hogy megsegítsék magukkal szemben a komoly, művelt, a jóhiszemű konzervativizmust.” Egy eszmei párbajt látott Ignotus is tehát, ahol ha az *aztánra* gondoló reakció „már most elébe akar vágni a haladó törekvések háború utáni igényeinek”, s ha a „szájbefogást, a besúgást, az elrémítést” az irodalomnál kezdte el, akkor a „haladó törekvések” képviselőinek is hasonlóképpen résen kell lenniük, hisz az elviselhető, „művelt és jóhiszemű konzervativizmus” világra segítése s képviselete is reájuk vár majd e feladat szerint. A háborútól a nyugati műveltségnek a „tolakodó Ázsia” ellen való megvédését váró *Nyugat*-főszerkesztő a nemzeti irodalomszemlélet, nemkülönben a nemzeti eszme liberális alapvetésű újrafogalmazásában – s e szemlélet hamarosan eljövő uralmában – bizakodott tehát. Ebben az áttörésben hitt az Ignotushoz hasonlóan – de egy hónapon belül! – háromszor megszólalt Fenyő Miksa is, aki a francia forradalomból eredeztetett modern individualista gondolat – Rákosi Jenő szóhasználatát átvéve nevezte így ő is a jelenséget – „makacs kitartásától, ellenállásának keménységétől” meg a modern irodalom táborának állhatatosságáról remélte szintén a jövőt. Rákosi szűkösnak ítélte szemhatárát, műveletlenségét s szellemi korlátait Fenyő Miksa még Ignotusnál is sokkal többet emlegette, de ő az Adyt s a Babitsot ért támadást tényszerűen is szóba hozta legalább, mert az irodalmi modernség s a társadalmi-politikai progresszió zászlajának tekintett költő védelmével sem Jászi Oszkár, sem a *Nyugat* főszerkesztője nem foglalkozott ekkor. Ennek a feladatnak a vidéki lelkész (Gyúrói Nagy Lajos) az idősödő kolozsvári költő (Jékey Aladár) vagy a Babits Mihályt is védő Kaffka Margit akkor nem közölt írása felett meg inkább.

(*Folytatjuk*)